

«Дидинаг калы нæ бæстæ, рай зæрдæ, рай, æмæ рай!!!»

Ныхасы рæзтыл куысты урок

Уалдзæг æрдзыл скодта цъæх-цъæхид фæлыст.

Темæ: «Уалдзæг – царддæттæг» Гæдиаты Цомахъ «Æрцыд, ныллæууыд уалдзæг», Хетæгкаты Къоста «Дзывылдар».

Урочы нысан: 1. Базонгæ кæнын ахуырдауы уалдзæджы миниуæгæвдисæг дзырдтимæ.

2. Раттын зонындзинæдтæ: ирон адæмы царды бастдзинад царддæттæг уалдзæгимæ.

3. Дзырдтæ «дзывыр» æмæ «дзывылдары» бастдзинад æмæ нысаниуæг бамбарын кæнын.

Хæслæвæрд: 1. Лæвæрд æмдзæвгæты ссарын зонгæ дзырдтæ.

2. Дзырдтимæ саразын дзырдбæстытæ.

3. Ссарын бирæнысанон дзырдтæ æмæ сæ абарын уырыссаг æвзаджы дзырдтимæ.

Дзырдуат: Уалдзæг, афон, афæдз, æрдз, къанæуттæ, тæдзынаг, цъыф, лæфинтæ, хъулон, æрттивы, хуым, дзывыр, дзывылдар, æртахтысты, фæлтæхæг, дзæгæрæг, къалиу, хуссар, цагат, дидинаг калын, уддзæф, рæвдауын, фæлыст, фæзтæ, фæстæ, малусæг, джыджына, æрвдидинаг, къаппа-къуппа.

Хъомыладон куыст: «Адæймаг æрмæст фæлхасгæнæг нæу, фæлæ у аразæг, царды дидинаг». Рæзын кæнын ахуырдаутæм уарзондзинад зæхмæ, кад æмæ тавиц зæхкусæджы куыстмæ.

Цæстуынгæ æрмæг: Нывтæ, карточкæтæ, чингуытæ, фæйнагыл фыстытæ, уалдзыгон дидинджытæ: малусæг æрвдидинаг, къаппа-къуппа.

Метод: Дзургæ æмæ фысгæ нихас.

Урочы цыд

I. Бацæттæгæнæн рæстæг.

а) салам раттын;

- б) радонимæ бакусын;
- в) хæдзармæ куыст сбæрæг кæнын.

II. Рацыд æрмæг зæрдыл æрлæууын кæнын.

- а) номивæг, мивдисæг, миногон, нымæцон;
- б) цæрæгойтæ;
- в) зайæгойтæ.

III. Ныхасы рæзтыл бакуыст.

- а) уалдзæгимæ баст дзырдтæ;
- б) уалдзæджы тыххæй æмдзæвгæтæ;
- в) уалдзæджы миниуджытæ;
- г) базырджын раныхæстсæ;
- д) уыци-уыцитæ, æмбисæндтæ.

IV. Ног æрмæг.

- а) уалдзæджы диссаг æмæ æлутондзинад райхалын;
- б) æмдзæвгæтæ бакæсын аив, зæрдывæрдæй дыууæ æвзагыл дæр, абарын сæ æмбæрцивынад, сæ зæлангдзинад;
- в) фæрстытæ раттын.

V. Дзырдуатон куыст.

- а) раст бакæсын æмæ рафыссын ног дзырдтæ;
- б) ног дзырдтæн тæлмац раттын, абарын сæ уырыссаг дзырдтимæ;
- в) омонимты тыххæй зæгъын;
- г) ссарын вазыгджын дзырдтæ ног темæйы æмæ дзы фæхицæн кæнын зонгæ хæйттæ;
- д) саразын дзырdbæстытæ ног дзырдтæй.

VI. Ног æрмæг ныффидар кæнын.

- а) æмдзæвгæйы авторы тыххæй ахуырдаутимæ диалог;
- б) ратæлмац кæнын æмдзæвгæ ахуыргæнæг æмæ дзырдуаты аххуысæй (иу къуплет);
- в) æмдзæвгæйы ссарын зæрдæагайæн рæнхъытæ (алчидæр сæрмагондæй);
- г) зæгъын æмдзæвгæйы мидис, бакæсын æмдзæвгæ.

VII. Хатдзæгтæ скæнын.

VIII. Хæдзармæ куыст.

- а) бахъуыды кæнын ног дзырдтæ;

- б) арæхстджынаы спайда каены лæвæрд дзырдтæй;
в) æмдзæвгæ аив касын, зонын дзуæппытæ дæттын лæвæрд фæрстытæн.

Рацыд æрмæгыл афæлгæст.

- Цы нысан кæнынц дзырдтæ: æрдз, афон, афæдз?
- Цал афоны ис афæдзы? Цавæртæ сты, анымайæм сæ. Цал мæйы ис афæдзы? Азы та?
- Цавæр хицæндзинæдтæ ис афæдзы афонты 'хсæн?
- Кæд фæфæлындæм заз бæлæстæ?
- Ахуыраы улæфгæ рæстæг кæцы мæйты вæййы?
- Тыллæг кæд фембырд кæнæм?
- Фыццаг цъæх-цъæхид кæрдæг кæд фæзыны?
- Раифтындзæг кæнæм «уарзын уалдзæг» иууон æмæ бирæон нымæцы.
- Раттут фæрстытæ бахахгонд дзырдтæм, зæгъут, цавæр ныхасы хæйттæ сты:
Хуры ирд тынтæ тавынц зæхх.
Ранæй-рæтты фæзындис цъæх кæрдæг.

Ныхасы рæзтыл куыст.

- Куыд у абон боныхæд?
- Бæлæстæм цавæр ивддзинæдтæ ис?
- Ранымæд миниуджытæ цæуыл дзурæг сты?
- Уæ зæрдыл æрлæууын кæнут уалдзæджы тыххæй æмдзæвгæтæ, базырджын раныхæстæ (иронау дæр, уырыссагау дæр).
- Ссарæм миногонтæ «уалдзæг»-мæ (рæсугъд, зæланг, цъыбар-цъыбур, цъæх, дидинагкæлгæ, хъæлдзæг, царддæттæг æмæ а.д.).

- Уæдæ фæйнагыл фыст ис дзырд «уалдзæг», уæнгтыл æй адих кæнут. Ацы уæнгтæ цы нысан кæнынц? (уал – столько, пока, дзаг – полный).

- Цы у «дзаг»? (полный). Ацы дзырдимæ саразут дзырdbæстытæ (дзаг арм, дзаг хæдзар, дзаг кæнын, дзаг у).

- Уæдæ «уал»-та нысан кæны «пока», «столько». Ома, афæдзы ацы афон æрдз архайы алыран дæр цард раттын, уд бауадзын, байдзаг кæнын. Æрдз райхъал вæййы. Бæлæстæ, зайæгойтæ сыфтæр кæнынц, дидинаг æфтауынц, дзæгæрæг калынц.

- Дзырд «уал»-имæ æрхъуыды кæнут дзырdbæстытæ (уал азы, бакæс уал чиныг).

- Цавæр ныхасы хæйттæ сты ацы дзырдтæ?

Дзæгæрæг – ацы дзырдмæ дæр лæмбынæг æркæсут, йæ кæцыдæр хайы та ис зонгæ дзырд. Цавæр у?

- Дзаг

- Уæдæ арæг та нысан кæны: ссары – находит, ары – находит, рождает. Ома – дзаг+ары=рождает достаток. Ахæм у ацы дзырдæн йæ арæзт, фæлæ иу ныхасæй та – бутон, почка – уырыссагау. Саразæм-мæ ацы дыууæ дзырдимæ (уалдзæг, дзæгæрæг) дзырdbæстытæ.

- Уалдзыгон хур, уалдзыгон бон, уалдзыгон куыстытæ, бирæ дзæгæрæг, дзæгæрæг калынц æмæ а.д.

Ног æрмæг.

Куыд диссаг у æрдз. Йæ диссæгтæй иу у афæдзы афон – уалдзæг, хуымæтæг диссаг нæу, фæлæ æлутон у. Уалдзыгон хуры лæффинтæ зæххыл куыддæр сæмбæлынц, афтæ мит донæй азгъоры, малусæгтæ сæ урс æмæ æрвхуыз дидинджытæ райхалынц, фыццаг цъæх-цæхид зæлдаг кæрдæг дæр йæхи хурмæ ивазы, цæугæдæттæ ихæй фервæзтысты æмæ хæл-хæлгæнгæ се 'нусон фæндæгтыл згъорынц, фæлтæхæг цъиутæ мингай км сæрты абырсынц, алыхуызон хъулон гæлæбутæ тæхынай, ратæх-батахæй нал æфсæдынц. Уалдзæджы цинæй тæрхъус дæр йæ хъуын аивта, мæнæ цъыбар-цъыбургæнгæ æрхæцца дзывылдар дæр, ауыдта йæ адæймаг, йæ дзывыр зæххы ауагъта, риуызæг сулæфыд зæхх, базмæлыд, цард æхсиды.

Уæдæ уыцы æлутондзинад гуырын кæны ахæм диссаг рæнхъытæ поэты зæрдæты.

Зæрватыкк – æнæхъыг,
Æнæ маст цæрæг!
Дæ зарæг – нæ дарæг,
Нæ уалдзæг кæнæг!

- Кæй зæгъын æй хъæуы зындгонд уын у ацы рæнхъытæ ныфффыссаг поэт. Фæлæ- ма зæгъут, цавæр æмдзæвгæ ма зонут Къостайы æмдзæвгæтæй, уалдзæджы тыххæй? Радзурут-ма йæ.

- Уалдзæг.

Мит тайы, их сайы,
Фæхъулон ис зæхх:

Йæ цæгат фæзæйнад,
Йæ хуссар фæцъæх. (æмæ а.д.)

- Мæнæ афтæ та загъта уалзæджы тыххæй Гæдиаты Цомахъ.

Рæвдауы хур æрттивгæ;
Йæ рухс тын у фæлмæн.
Фæйлауы уддзæф зилгæ,
Нæуæг сыфтæрты 'хсæн.
Ныззарыд цъиу йæ зарæг,
Фырцинæй зары уый.
Тæхудиаг нæ уалдзæг!
Дæуæй хуыздæр кæм и?!

(æмæ а.д.)

- Хæххон æхсæрдзæнау зæлынц Цомахъы æмдзæвгæтæ. Хуры тынау æрттивгæ, цардмæбæллон рæнхъытæ. Никацы поэтимæ фæхæццæгæнæн ис Цомахъы æмдзæвгæты зыланг.

Байхъусут-ма иу æмдзæвгæмæ лæмбынæг æмæ йын базонут йæ авторы.
Базонут ын йæ мидис.

Дзывылдар.

Æнгуырдар – дзывылдар,
Кæм хæтыс зымæг?
Цы бæстæ, цы хæхтæ
Фæтæхыс уынæг?
Кæм рæзынц, кæм цæрынц
Дæ хотæ, дæ мад?
Тæхуды, тæхуды,
Кæмæн ис дæ цард!

Диалог скъоладзаутимæ.

- Куыд хъуды кæнут, чи ныффыста ацы рæнхъытæ?

- Къоста.

- Раст æй базыдтат. Къостайы æмдзæвгæтæ сæ зылангдзинад æмæ æмбæрцывынадмæ гæсгæ кæддариддæр ис базонæн. Зæгъут-ма Къоста æрмæст æмдзæвгæтæ фыста?

- Уыди нывгæнæг, режиссер, драматург.

- Байхъусут ацы æмдзæвгæйы уырыссаг æвзагмæ тæлмацмæ æмæ абарут йæ оригиналимæ сæ æмбæрцывинад æмæ зылангдзинад:

Зимою глухою

В какие края (и т.д.)

- Ныр та байгом кæнут уæ чингуытæ, бакæсут æмдзæвгæ æмæ дзы ссарут зонгæ дзырдтæ. Æнæзонгæ дзырдтæ ныртæккæ равзæрдзыстæм.

Фонетикон афæлгæст.

Бæрæггонд мырты растдзурыныл бакусын.

Къанæуттæ (речки, речушки) –

раст савæрын цавд, «къ»-йы раст дзурыныл бакусын, лæмæгъ, хъæлæсон «æ» - дзурын цыбырæй, куыд æнæцæвдон уырыссаг æвзаджы «а», дæргъвæтиндæр (гыццыл съл фæлæугæйæ) зæгъын дывæргонд æмхъæлæсонтæ «тт» (уырыссаг æвзаджы куыд фæдзурæм «т» æндæр æзылангон æмхъæлæсоны цур уæвгæйæ, афтæ: рогатка, проспекты, спектр).

Тæдзынæг (капель) –

æмхуызон, иухъæлæсыуагæй кæсын дзырд «тæдзынæг», цавдон уæнг нæ хъæуы хицæн кæнын. Хъæлæсонтæ иуылдæр сты лæмæгъ, дзурын сæ хъæуы цыбырæй. Зылангон æмхъæлæсон «дз» дзурын хъæуы уырыссаг «з»-мæ æввахсдæр æмæ зыланггонддæр. Ацы дзырды антоним у цыхцырæг – струя, желоб.

Саразын дзырдбæстытæ.

Хъулон (пестрый, пегий, рябой) –

æзылангон æмхъæлæсон мыр «хъ»-йы раст дзурыныл бакусын, хъæлæсонтæ «у» æмæ «о» сты тыхджын æмæ сæ дзурын хъæуы бæлвырдæй. Дзырды цавд хауы фыццаг уæнгыл (мыр «у»-йыл), фæлæ дыккаг уæнджы хъæлæсон мыр «о» дæр дзургæ у куыд уырыссаг æвзаджы цавдон «о», афтæ, бæлвырдæй.

Дзывыр (соха) –

дыууæ нысанæй арæзт дамгъæ, дæтты иу мыр «дз», дзурын æй хъæуы уырыссаг мыр «з»-мæ æввахс, йæ размæ цы дамгъæ «д» ис, уый нæ хицæнгæнгæйæ. Ацы мырæн нæдæр дзургæйæ, нæдæр фысгæйæ хицæн гæнаен нæй. Ацы дзырд у архаизм – ома зæронд дзырд, ныры рæстæджы дзы нал пайда кæнынц, уымаен æмæ йæ бынатмæ æрбацыд æндæр кусæнгарзгунтон. Уый у тыхджындæр, йæ хъæд у æфсæйнаг. Уалдæджы, зæххыкуыст кæнынмæ куы фæамоны æрдзы афон, уæд æртæхы фæлтæхæг цъиутæй иу – дзывылдар. Дзывылдар у ирон адæмы уарзон цъиу. Уыцы цъиуы æртæхынмæ

æнхъæлмæ кастысты, æмæ куы 'ртахт, уæд-иу райдыдтой зæххы куыст кæнын (дзывыр+дар цæттæ).

- Уæ зæрдыл ма æрлæууын кæнут цæрагойты нæмттæ. Зæгъут, хæдзарон сты, æви хъæддаг?

- Уæдæ цавæр зайæгойтæ зонут æмæ кæм зайынц?

Дзырдуатмæ бахæссын.

- Абон нæ зонындзинæдтæ фæфылдæр кæндзыстæм уалдзыгон дидинджыты нæмтты руаджы.

Малусæг (подснежник) – у дидинæг, ис ын урс, кæнæ ивад æрвхуыз мынчын дидинджытæ, фæзыны мит куы атайы, уæд.

Джыджына (ландыш) – у хъæддаг дидинæг, ис ын урс хъуытаз дидинджытæ, йæ дзæбæх тæф дардмæ хъуысы.

Æрвдидинæг (василек) – ацы дидинæгæн йæ ном йæ уæлæ – арвы дидинæг, æрвхуыз, йæ хуыз вайы тарбын-цъæх, арвхуыз цъæх, зайы быдыры.

Даричин (гвоздика) – у хъæддаг дидинæг, фæлæ йæ садзынц цæхæрадæтты дæр, йæ алыхуызтæ дæр æмбæлынц.

Ма-ферох-кæн, Ма-рох-кæн (незабудка) – рæсугъд, гыццыл æрвхуыз дидинæг, зайы быдырты, арæхдæр хъæдты, бæлæстæм хæстæг.

Хъомыладон куыст.

- Цавæр уалдзыгон дидинджытæ-ма зонут, цыхуызæн сты?

Адаймагæн ацы дидинджытæ цы пайда хæссынц? Зæхх дидинджытимæ рæссугъддæр у, æви «бæгънæгæй»?

«Хæзна зæххыл у, сызгъæрин зæххы ис, æргуыбыр кæн æмæ йæ сис».

«Адаймаг зæххæн куыд лæггад кæны, зæхх дæр ын йæ соййæ афтæ хай кæны».

Адæм зæххыкуыст кæнынмæ никуы кæнынц зивæг. Уалдзæджы æрцыдмæ бæллынц. «Цард хорз у хорз куыстæй», «Уалдзыгон боны куыст афæдз дары». «Уалдзæг – царддæттæг», уыман ыл ис уыйбæрц диссаджы æмдзæвгæтæ дæр.

Æрмæг бафидар кæнын.

Бакæсут-ма Гæдиаты Цомахъы æмдзæвгæ «Æрцыд, ныллæууыд уалдзæг» æмæ дзы ссарут уалдзæгыл дзурæг рæнхъытæ, уырыссаг æвзагмæ сæ ратæлмац кæнут.

Хатдзæгтæ скæнын.

Абон базыдтам ног дзырдтæ æмæ сæ нысониджытæ. Скодтам тæлмац. Дзырдуæттæ кæмæ уыдис, уыдон архайдтой хуыздæр, зæрдиагдæр, дзырдуат сын сæ куыст кодта æнцондæр. Нæ урочы кусгæйæ ахсджиаг бынат ахсы дзырдуат. Абон урочы хуыздæр чи сарæхст, уыдонæн хорз бæрæггæнæнтæ æвæрын.

Хæдзармæ куыст.

Ныр та уæ бонигты фæнысан кæнут хæдзармæ куыст.

Аив кæсын æмдзæвгæ.